

Tvé dobré jméno budiž věčné!

(Staroegyptské pohřební stély ze Sakkáry a Abúsíru)

Břetislav Vachala

Český egyptologický ústav Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

Do redakce doručeno 12. září 2015; k publikaci přijato 16. března 2016.

MAY YOUR GOOD NAME BE ETERNAL!
(FUNERARY RELIEF SLABS FROM SAQQARA AND ABUSIR)

ABSTRACT There were found four interesting funerary limestone relief slabs in the Memphide necropolis in the past, which remained yet unpublished and are so far unknown. Two of them were discovered in 1966 in the area to the west of the Nefer tomb, near the Unas causeway in Saqqara, by Ahmed Moussa (reg. nos. 16 204 a, 16 204 b: Figs. 1–4), and the third one in 1994 on the western border of the contemporary Muslim cemetery at Abusir by Mohammed M. Youssef and his colleagues (reg. no. 19 156: Figs. 5, 6). The central dominant motif in the decoration of these slabs represents the offering-table scene, where the owner receives his offerings of bread, furthermore beer, wine, meat, fowl, earth almonds, oils, incense, linen (of different types and numbers), etc. Their names are occasionally added. The owners of the stelae are certain Tisatjet (m.; reg. no. 16204 a), Nesptah (f.; reg. no. 16 204 b) and Denegnefer (m.; reg. no. 19 156). One can suggest to date the slabs to the late Archaic Period (mid Dynasty 2: reg. no. 16 204 a; late Dynasty 2: reg. no. 19 156) and the early Old Kingdom (late Dynasty 3: reg. no. 16 204 b). A similar limestone relief slab belonging to an unknown person was recently found in the South Abusir cemetery by the Czech archaeological mission (exc. no. 15/AS 39/2013: Figs. 7, 8). Its possible dating is early Dynasty 4.

KEY WORDS Ancient Egyptian funerary relief slabs; Saqqara; Abusir; mortuary cult; funerary repast

ABSTRAKT V meneferské nekropoli byly v minulosti nalezeny čtyři zajímavé vápencové pohřební deskové stély, dosud neuveřejněné a tudíž neznámé. Dvě z nich objevil v roce 1966 v oblasti západně od Neferovy hrobky, poblíž Venisovy vzestupné cesty v Sakkáře, Ahmad Músá (reg. č. 16 204 a, 16 204 b: obr. 1–4). Třetí nalezl v roce 1994 na západním okraji současného muslimského hřbitova v Abúsíru Muhammad M. Júsuf se svými kolegy (reg. č. 19156: obr. 5, 6). Ústřední výzdobný motiv těchto stél představuje prvořadá scéna zobrazující jejich majitele sedícího před obětním stolem a přijímajícího obětiny chleba, piva, vína, masa, drůbeže, zemních mandlí, olejů, kadidla, pláten (různých druhů a počtů) a dalších. Příležitostně jsou uvedeny jejich názvy. Majiteli stél jsou jistí Tisacet (m.; reg. č. 16 204 a), Nesptah (f.; reg. č. 16 204 b) a Denegnefer (m.; reg. č. 19 156). Stély lze datovat do pozdní Archaické doby (polovina 2. dynastie: reg. č. 16 204 a; pozdní 2. dynastie: reg. č. 19 156) a do rané Staré říše (pozdní 3. dynastie: reg. č. 16 204 b). Podobná vápencová desková stéla byla nedávno nalezena českou archeologickou expedicí v pohřebišti v jižním Abúsíru (nálezové č. 15/AS 39/2013: obr. 7, 8). Její možné datování spadá do rané 4. dynastie.

KLÍČOVÁ SLOVA staroegyptské pohřební deskové stély; Sakkára; Abúsír; zádušní kult; pohřební hostina

Latinským slovem *stela* (v plurálu *stelae*), které se odvozuje od řeckého výrazu *stela* a znamená pilíř nebo svislou desku, se v egyptologii označují kamenné, dřevěné nebo i kovové památníky, které měly různou podobu, rozměry a účel a obvykle byly zdobené nápisy a reliéfy či malbami. Sloužily jako náhrobní kameny, v různých obdobích egyptských dějin také jako hraniční mezníky či votivní předměty. Pamětní stély připomínaly významné události nebo jiné měly konkrétní právní

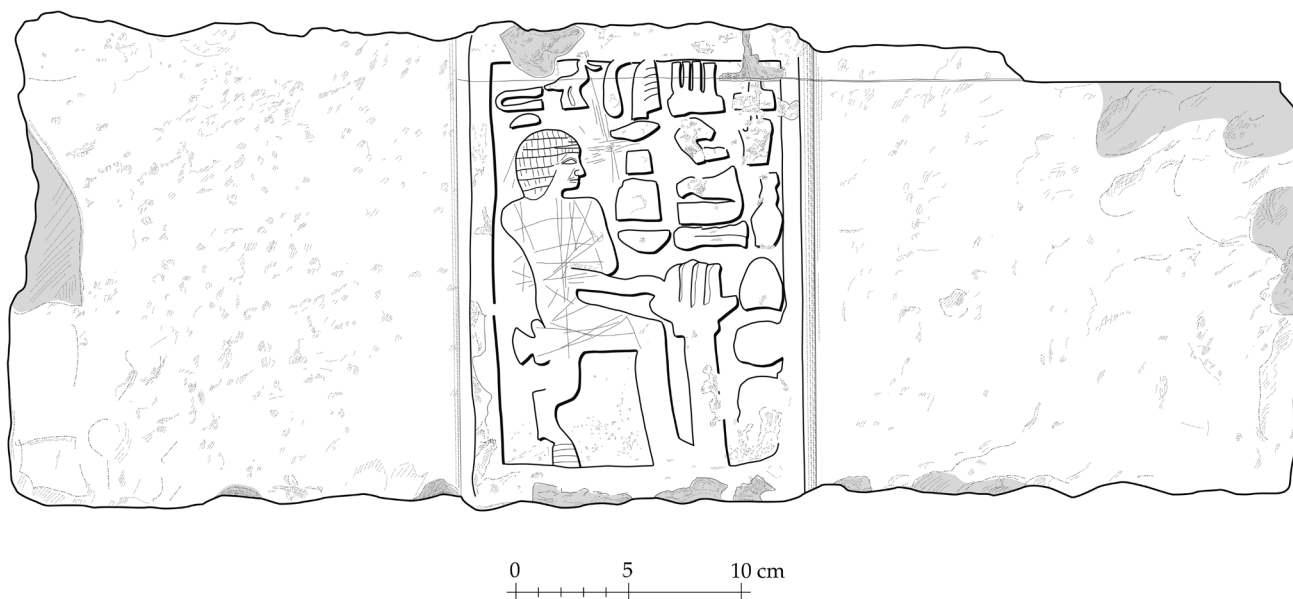
význam, když například zveřejňovaly a uváděly v platnost důležité královské dekrety.

Nejstarší jsou pohřební stély z Archaické doby (přibližně 3150–2700 př. n. l.), které pocházejí zvláště z hornoegyptského Abydu (dnešní Aráby el-Madfúny), konkrétně z Umm el-Kábu, nejvýznamnějšího tamějšího pohřebiště s hrobkami vládců 0., 1. a 2. dynastie, jež se brzy stalo slavným poutním místem s domnělým hrobem boha Usira (Efland U. – Efland

Obr. 1. Anonym, „Pohřební desková stéla“, polovina 2. dynastie (cca 2800 př. n. l.), vápenc, 57,5 x 22 x 9 cm, Sakkára, uloženo: depozitáře Památkového inspektorátu v Sakkáře (reg.č. 16 204 a). (Foto: Miroslav Bárta.)

Fig. 1. Funerary relief slab, mid Dynasty 2 (cca 2800 BCE), limestone, dimensions: 57,5 x 22 x 9 cm, from Saqqara. Storerooms of the Saqqara Inspectorate of Antiquities (reg.no. 16 204 a). (Photo: Miroslav Bárta.)

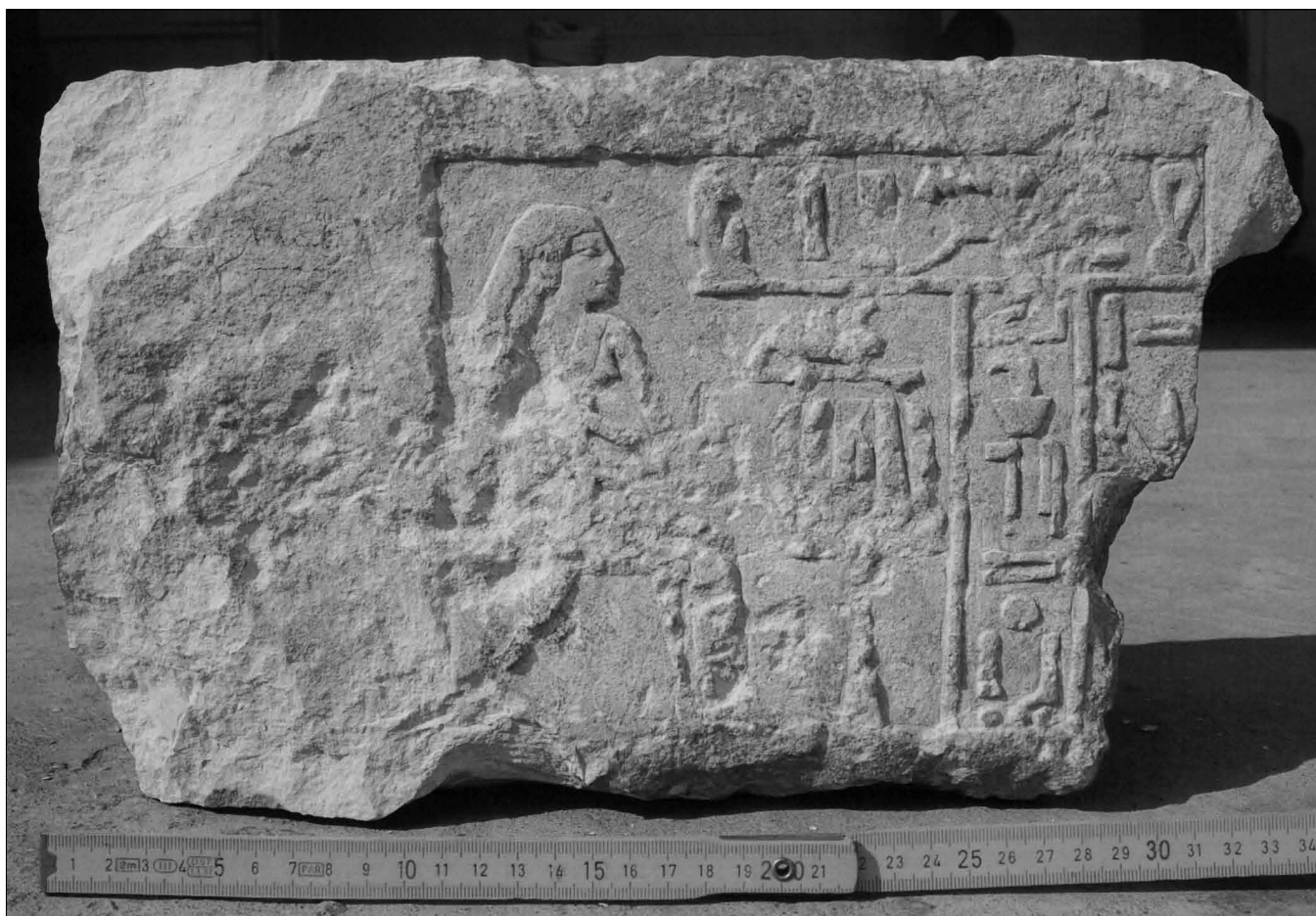

Obr. 2. Překres sakkárské stély 16 204 a. (Autoři: Jolana Malátková, Břetislav Vachala.)

Fig. 2. Drawing of the Saqqara slab 16 204 a. (Authors: Jolana Malátková, Břetislav Vachala.)

A. 2013, 9–20). Abydoské stély, jejichž cenný soubor čítá 359 dosud známých položek (Martin 2011, 17–200), byly původně umístěné před nekrálovskými hrobkami, obsahovaly jméno a případně i titul zemřelého a dnes představují jedinečné hmotné, ikonografické, písemné a paleografické prameny. Druhý soubor nejstarších pohřebních stél, čítající 41 monu-

mentů (Köhler – Jones 2009, 121–203), pochází z Heluánu, významného pohřebiště příslušníků společenské elity 1. až 3. dynastie (Wengrow 2006, 220–223) na východním břehu Nilu naproti prvnímu hlavnímu městu sjednoceného Egypta Menneferu (dnešní Mít Rahíny). Na těchto stélách jsou však kromě jména a titulů zemřelých zobrazeny také různé záduš-

Obr. 3. Anonym, „Pohřební desková stéla“, pozdní 3. dynastie (okolo 2650 př. n. l.), vápenec, 36,5 x 22 x 8,5 cm, Sakkára, uloženo: depozitáře Památkového inspektorátu v Sakkáře (reg.č. 16 204 b). (Foto: Miroslav Bárta.)

Fig. 3. *Funerary relief slab*, late Dynasty 3 (cca 2650 BCE), limestone, dimensions: 36,5 x 22 x 8,5 cm, from Saqqara. Storerooms of the Saqqara Inspectorate of Antiquities (reg.no. 16 204 b). (Photo: Miroslav Bárta.)

ní obětiny jídel, nápojů, ovoce, látek a olejů, přičemž majitelé stél jsou znázorněni sedící před obětním stolem naloženým chleby. A konečně třetí zásadní korpus byl nalezen v jedné z nejdůležitějších staroegyptských nekropolí v Gíze s pyramidami vládců, členů královské rodiny a nejvyšších úředníků, hodnostářů a kněží 4. dynastie. Jde o 15 dochovaných deskových pohřebních stél (Manuelian 2003, 1–111) prvotřídní sochařské kvality, které jistě vytvořili nejlepší tehdejší umělci, a to na přímý pokyn krále Horního a Dolního Egypta, neomezeného vládce všech a všeho, jenž ostatně svým „vyvoleným“ vždy osobně věnoval celou hrobku i s jejím inventářem, navíc umístěnou poblíž svého „věčného příbytku“. V gízském případě navíc víme podle jasného archeologického kontextu, že zmíněné pohřební stély byly zasazeny do čelního východního průčelí mastab, když totiž předtím existovaly různé názory na jejich původní umístění (Haeny 1971, 143–164).

Avšak kromě Abydu, Heluánu a Gízy byly další pohřební deskové stély objeveny také ve významných pohřebištích v Sakkáře a Abúsíru, jež byly součástí zmíněné ústřední menneferské nekropole. Patří mezi ně čtyři vápencové zajímavé stély objevené při egyptských a českých archeologických výzku-

mech ve zmíněných lokalitách. Dvě se našly v centrální Sakkáře (kde se také nacházely hrobky významných osob 2. a 3. dynastie: Lacher – Raschdorff 2014, 49), třetí v oblasti současného muslimského hřbitova v Abúsíru a čtvrtá v jižním Abúsíru. Žádná z nich však nebyla nalezena *in situ*. Dnes jsou všechny uloženy v depozitářích Památkového inspektorátu a těžko dostupné.

Stéla 16 204 a (obr. 1, 2)

Materiál: vápenec.

Rozměry: 57,5 x 22 x 9 cm

Místo nálezů: Sakkára. Jejím objevitelem byl v roce 1966 tehdejší ředitel sakkárského inspektorátu Ahmad Músá, který uvedl jako lokaci: „Near the causeway of Unas in the area to the west of the tomb of Nefer.“

Popis: Dobře dochovaná desková stéla s vyobrazením zemřelého sedícího na dřevěné židli, jejíž zadní noha napodobuje býčí. Na židli je také viditelný zvýšený konec podušky. Majitel je oděn do dlouhého přiléhavého šatu, na hlavě má paruku, levou ruku má na hrudi a pravou se dotýká prvního ze čtyř chlebů postavených na jednoduchém obětním stole. Nad ním

Obr. 4. Překres sakkárské stély 16 204 b. (Autoři: Jolana Malátková, Břetislav Vachala.)

Fig. 4. Drawing of the Saqqara slab 16 204 b. (Authors: Jolana Malátková, Břetislav Vachala.)

je hieroglyfickým písmem uvedeno zprava doleva jeho jméno, které lze číst snad jako Tisacet nebo Tigemec, což jsou jinde dosud nedoložená jména. Jednotlivé zádušní obětiny jsou uspořádány ve vodorovných řádcích a svislých sloupcích v pravé části stély, a to v pořadí:

„2 pruhy (prvotřídního?) lněného plátna (o délce) 10 loktů, 4 pruhy (jemného?) plátna (o délce) 10 loktů, víno, olej, prvotřídní olej, pivo, maso na tácu, košík ovocných plodů (*išed* ?), chléb, koláč drůbež.“

Datování: polovina 2. dynastie (cca 2800 př. n. l.).

Stéla 16 204 b (obr. 3, 4)

Materiál: vápenec.

Rozměry: 36,5 x 22 x 8,5 cm.

Místo nálezů: Sakkára. Tentýž objevitel a lokace jako u předchozí stély.

Popis: Poškozenou stélu zdobí reliéf zachycující její majitelku sedící na židli s nohama napodobujícími zvířecí. Sama je oděna do dlouhého přiléhavého šatu s ramínky, má dlouhé vlasy nebo paruku, levou ruku má přiloženou na hrudi, zatímco pravá nedochovaná směřovala ke stolu s šesti chleby. Nad ním

je zobrazen první obětní dar, který představuje pečená husa (nebo kachna) na tácu. Titul a jméno zesnulé jsou zaznamenány nahoře ve vodorovném řádku zprava doleva: „(Dvorní) dáma (Daoud 1996, 88; Jones 2000, I, 424–425) Nesptah.“ Její jméno, které je doložené i z jiných dochovaných písemných pramenů (Ranke 1935, I, 175.6; Scheele-Schweitzer 2011, 435 [1650]), znamená „Ta, která náleží (menneferskému bohu stvořiteli) Ptahovi.“ Obětiny pro tuto dámu jsou zaznamenány ve dvou svislých sloupcích vpravo:

„Náčíní na mytí rukou, sváteční kadidlo, tisíc chlebových bochníků, (tisíc) chlebě, ...“

Datování: pozdní 3. dynastie (okolo 2650 př. n. l.).

Stéla 19 156 (obr. 5,6)

Materiál: vápenec.

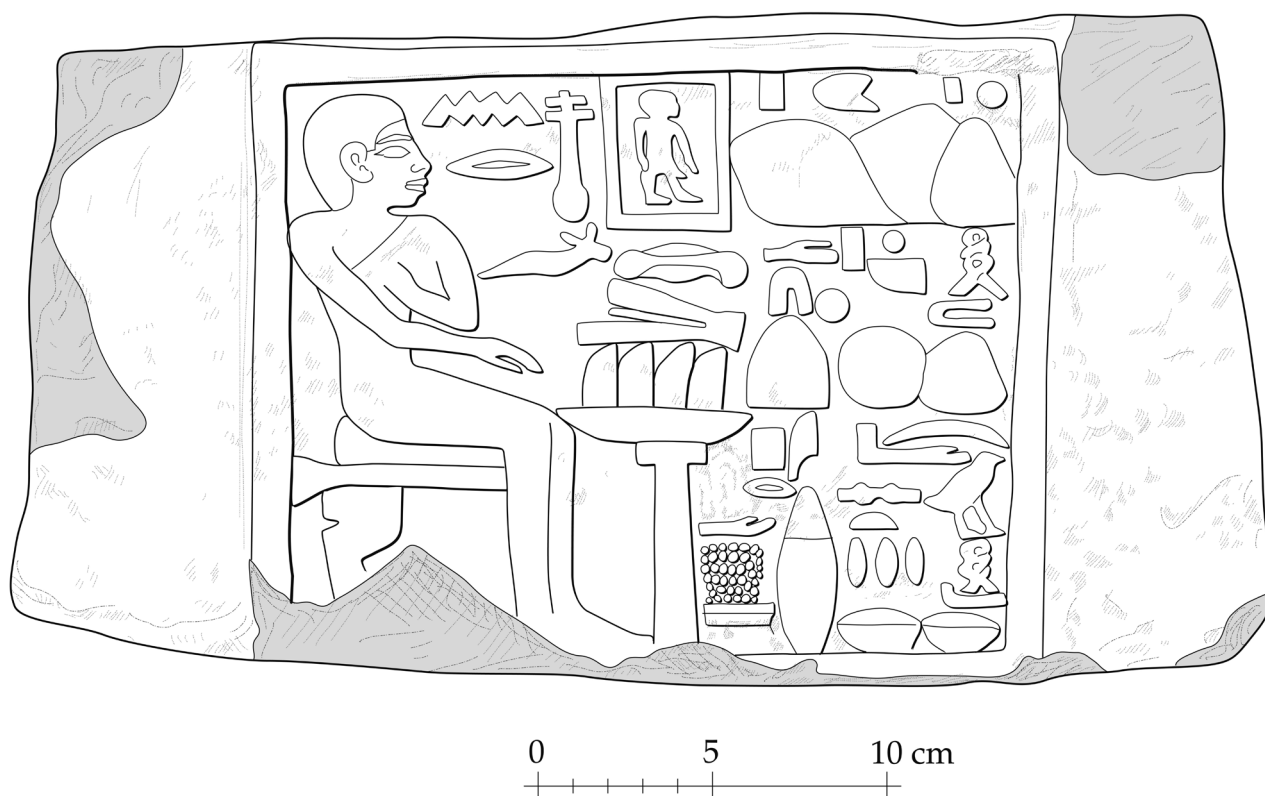
Rozměry: 39,5 x 19,4 x 6,5 cm.

Místo nálezů: Abúsír. Stéla byla objevena v roce 1994 dočela náhodně inspektorem Muhammadem M. Júsfem a jeho kolegy při záchranném archeologickém výzkumu oblasti, kde se plánovalo a posléze i uskutečnilo rozšíření současného muslimského hřbitova. Objevitelé uvedli jako nálezové okolnosti pouze: „*The western border of the modern Moslems*

Obr. 5. Anonym, „Pohřební desková stéla“, pozdní 2. dynastie (přibližně 2700 př. n. l.), vápenc, 39,5 x 19,4 x 6,5 cm, Abúsír, uloženo: depozitáře Památkového inspektorátu v Sakkáře (reg.č. 19 156). (Foto: neznámý autor.)

Fig. 5. *Funerary relief slab*, late Dynasty 2 (cca 2700 BCE), limestone, dimensions: 39,5 x 19,4 x 6,5 cm, from Abusir. Storerooms of the Saqqara Inspectorate of Antiquities (reg.no. 19 156). (Photo: unknown author.)

Obr. 6. Překres abúsírské stély 19 156. (Autoři: Jolana Malátková, Břetislav Vachala.)

Fig. 6. Drawing of the Abusir slab 19 156. (Authors: Jolana Malátková, Břetislav Vachala.)

Obr. 7. Anonym, „Pohřební desková stéla“, raná 4. dynastie (cca 2600 př. n. l.), vápenc, 44 x 26 x 12 cm, Abúsír, uloženo: depozitáře Památkového inspektorátu v Sakkáře (nálezové č. 15/AS 39/ 2013). (Foto: Martin Frouz.)

Fig. 7. *Funerary relief slab*, early Dynasty 4 (cca 2600 BCE), limestone, dimensions: 44 x 26 x 12 cm, from Abusir. Storerooms of the Saqqara Inspectorate of Antiquities (find no. 15/AS 39/ 2013). (Photo: Martin Frouz.)

cemetery of Abusir directly.“ Jde přitom o oblast, která bezprostředně přiléhá a vlastně je součástí raně dynastického pohřebiště u dávného, dnes již vyschlého Abúsírského jezera (Bonnet 1928, *passim*). Jediná existující dobová černobílá fotografie dnes nepřístupné stély uvádí pouze datum (14. 4. 94), nálezové číslo (396) a povrchní údaje: „*Popsaný kámen, pohřebiště Abúsír.*“

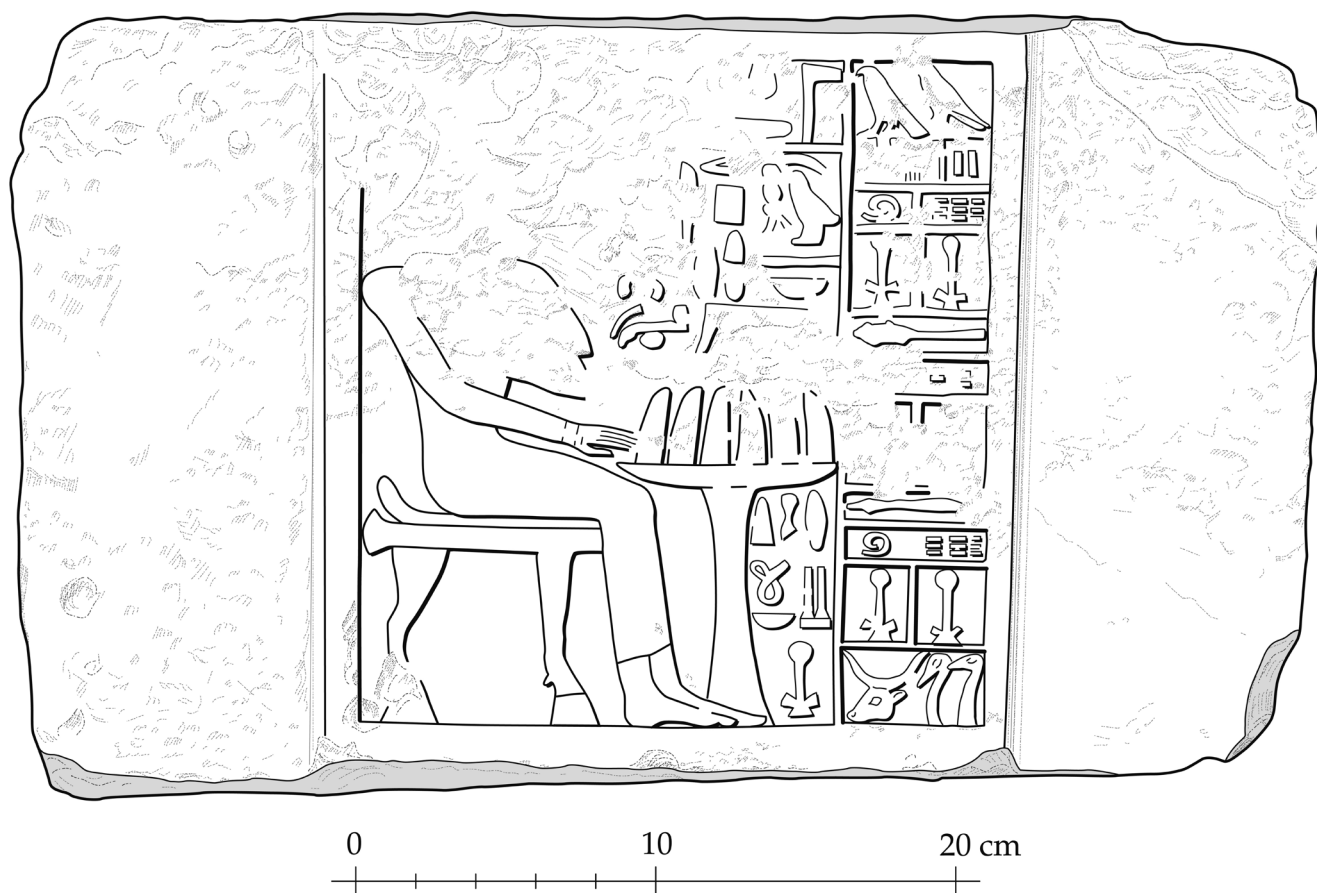
Popis: Ústředním tradičním motivem reliéfové výzdoby stély je její majitel sedící na židli s vysokou poduškou, jejíž zadní noha představuje býčí. Má krátké vlasy a dlouhý splývavý oděv obnažující pouze jeho pravé rameno. Levá ruka spočívá na hrudi, zatímco pravá směřuje ke stolu se čtyřmi chleby. Jeho jméno je uvedeno před jeho obličejem zprava doleva. Součástí vlastního jména je neobvyklá hieroglyfická značka zobrazující trpaslíka stojícího v obdélníkovém rámečku. Domnívám se, že jméno můžeme číst jako Denegnefer, v překladu „Trpasličí podoba je jeho krásou.“ Snad to bylo v tomto případě *nomen omen*. Podobné osobní jméno nacházíme také ve femininální podobě na dvou stélách (č. 36 a 37) z Umm el-Kábu (Martin 2011, 36–37), datovaných již do doby Semerchetovy vlády (přibližně 2900 př. n. l.). V egyptštině jsou tři slova označující trpaslíka (Dasen 2013,

32), přičemž názory na jejich významové určení a společenské postavení se liší (Weeks 1970, 213–214; Dasen 2013, 33). My zde upřednostňujeme čtení oné hieroglyfické značky jako *deneg*. Nicméně je jisté, že lidé vrozeného trpasličího vzrůstu se těšili v tehdejší společnosti velké úctě a také dosahovali vysoké postavení, když byli srovnáváni a dokonce ztotožňováni s mocným ochranným trpasličím bohem Besem (Malaise 2001, 179–181). To by také odpovídalo našemu výkladu vlastního jména majitele této stély.

Obětiny jsou zobrazeny v pravé části zdobené plochy. Přímo nad obětním stolem jsou dva kusy masa (spodní na tácu) a potom již následují jednotlivé položky ve dvou vodorovných řádcích a čtyřech svislých sloupcích zprava doleva:

1. „Chléb 1, obětní chléb 1, obětní chléb,
2. chlebový bochník, koláč 1, pečivo 10,
3. zemní mandle (neboli hlízy jedlého šáchoru: Strouhal – Vachala – Vymazalová 2014, 26, 104),
4. pšenice,
5. víno,
6. plody sahelského datlovníku (nebo perseji: Strouhal – Vachala – Vymazalová 2014, 105).“

Datování: pozdní 2. dynastie (přibližně 2700 př. n. l.).

Obr. 8. Překres abúsírské stély 15/ AS 39/ 2013. (Autoři: Jolana Malátková, Břetislav Vachala.)

Fig. 8. Drawing of the Abusir slab 15/ AS 39/ 2013. (Authors: Jolana Malátková, Břetislav Vachala.)

Stéla 15/AS 39/2013 (obr. 7,8)

Materiál: vápenec.

Rozměry: 44 x 26 x 12 cm.

Místo nálezů: Jižní Abúsír. Objev expedice Českého egyptologického ústavu FF UK v září 2013 v zásypu tafly a vápenecových úlomků na severním konci chodby (č. 4) hrobky AS 39, přibližně 100 cm pod korunou její dochované západní stěny.

Popis: Značně erodovaná stéla se zbytky reliéfové výzdoby zachycující jejího majitele (majitelku??) sedícího na židli s poduškou před stolem se šesti chleby. Nohy dřevěné židle mají podobu býčích. Zesnulý je oděn do dlouhého přiléhavého šatu, levou ruku má přiloženou na hrudi a pravou se dotýká nejbližšího z obětních chlebů. Na jeho levém rameni je patrný prodloužený uzel oděvu a na pravé ruce ozdobný proužek. Bohužel se nedochoval vodorovný řádek textu psaného zprava doleva, který obsahoval jeho tituly a jméno. Vystopovat lze snad jen začátek jeho titulu začínajícího slovy „boží obětiny“, což by mohlo ukazovat například na „(písaře) božích obětín“. První část obětín pro zesnulého je uvedena před jeho obličejem ve třech sloupcích zleva doprava:

„(Nádoba se studenou) vodou, náčiní na mytí rukou, víno,

zemní mandle.“

Další obětiny jsou zmíněny pod obětním stolem vpravo: „Tisíc chlebů, (džbánů) piva, (lahví) vína, travertinových nádobek (s mastmi a oleji) a látek.“ Zmíněným tisícem se myslí jejich nekonečné množství. U pravého okraje se potom nachází tradiční seznam (Posener-Kriéger 1977, 86–96) lněných látek, který se pokusíme rekonstruovat:

„(Lněné) plátno královské kvality: 100 čtverečních loktů tisíckrát, 90 čtverečních loktů tisíckrát,
(Lněné plátno) druhé kvality: 100 čtverečních loktů tisíckrát, 90 čtverečních loktů tisíckrát,
(Lněné plátno) třetí kvality: 100 čtverečních loktů tisíckrát, 90 čtverečních loktů tisíckrát.“

A pod tímto seznamem jsou ještě uvedeny zbývající obětiny: „býci, husy, kachny“.

Datování: raná 4. dynastie (cca 2600 př. n. l.).

Všechny čtyři stély naplňují zásadní přání a touhu starověkého Egyptana po věčném životě na onom světě. Předpokladem nerušené posmrtné existence bylo postavení hrobky, uchování těla v podobě mumie (nebo jeho nahrazení sochou, stélou, rakví či popsáním předmětem), pořízení pohřební výbavy

(včetně instalování reálné pohřební hostiny v hrobce: Emery 1962, 1–8), vykonání stanovených pohřebních obřadů a uskutečnění vlastního pohřbu (Kucharek 2005, 342–358). Avšak ani toto nestačilo: bylo ještě zapotřebí trvale zajišťovat zádušní kult zesnulého, který spočíval ve stálém předkládání obětí jídel a nápojů a pořádání vzpomínkových slavností na jeho počest. To přirozeně vyžadovalo úzkou součinnost a spoluúčast nejbližší rodiny. O zádušní kult zesnulého se měl starat především jeho nejstarší syn, následně další rodinní příslušníci. Postupně během doby se však nedalo nadále spoléhat na lásku dětí a úctu pozůstalých. Zádušní kult bylo třeba zajišťovat právně, aby byla zachována jeho kontinuita „navěky“. Příslušník společenské elity byl tedy nucen ještě za svého života sepsat testament (Mrsich 1968, *passim*; Goedicke 1970, *passim*), v němž stanovil svá přání týkající se vlastního pohřbu a provozování zádušního kultu. Ve své poslední vůli odkázal především své ženě a dětem, nebo později stále častěji stanoveným zádušním kněžím („*služebníkům ducha*“), které si pro tento účel sám zvolil a kterých v případě vysokých hodností byly i celé desítky či dokonce stovky, část svých pozemků, z jejichž výnosů měly určené osoby a po nich i jejich potomci udržovat jeho „věčný“ zádušní kult. Tehdy tak byla poprvé v dějinách vytvořena instituce nadace – významné instituce, s kterou se setkáváme po celou dobu egyptských dějin. Postupně se stále rozvíjela a zdokonalovala a v dnešní době je zcela běžná po celém světě.

Ve starověkém Egyptě bylo zcela zásadní udržet identitu zesnulého, tedy jeho jméno v paměti budoucích pokolení, jinými slovy učinit ho věčným na zemi. Vlastní jméno představovalo důležitou součást lidské bytosti (Janák 2012, 66–72), když bylo nejen pouhým pojmenováním, ale také trvalou esencí, s níž předstupoval před Pána věčnosti, aby se zpovídal ze svých pozemských skutků a chování.

Jako závěrečnou poznámku bych rád uvedl, že v sakkárských depozitářích jsou uloženy tisíce skrytých, dosud neznámých a nepublikovaných památek pocházejících ze všech období starověkého Egypta. Obdobné poklady se nacházejí rovněž v archivu sakkárského památkového inspektorátu. Sám jsem byl doslova okouzlen mimo jiné výkopovými deníky významného egyptského archeologa Muhammada Zakariji Ghunéma (1911–1959; Bierbrier 2012, 216–217), objevitele nedokončené stupňovité pyramidy panovníka 3. dynastie Sechemcheta (přibližně 2650 př. n. l.) v Sakkáře (Goneim 1956). S Ghunémem se ostatně také setkali 14. října 1947 v Luxoru naši proslulí cestovatelé Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund, o čemž zanechali hodnotné písemné a fotografické svědectví (Vachala 2011, 101–105). Zmíněné sakkárské výkopové deníky psal Ghuném velmi pečlivě a elegantně rákosovým perem černým a červeným inkoustem, které si podle staroegyptského postupu sám připravoval z přírodních barviv. V každém případě na všechny badatele čeká, a to nejen v Egyptě, výzva objevovat, studovat a uveřejňovat v různých depozitářích a skladech umístěné důležité památky, které nám mohou prozradit mnoho netušeného, i když je k nim často velmi obtížný přístup ...

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji Muhammadu M. Júsufovi za souhlas s publikováním sakkárských stél, Miroslavu Bártovi a Martinu Frouzovi za fotografie a Jolaně Malátkové za konečnou podobu mých kreseb.

LITERATURA

- Bonnet, Hans (1928): *Ein Frühgeschichtliches Gräberfeld bei Abusir*. Leipzig: J. C. Hinrichs.
- Bierbrier, Morris L., ed. (2012): *Who Was Who in Egyptology*. Fourth revised edition. London: The Egypt Exploration Society.
- Daoud, Khaled (1996): The False-door of the Family of *Skr-htp*. *Studien zur Altägyptischen Kultur*, 23, 83–102.
- Dasen, Véronique (2013): *Dwarfs in Ancient Egypt and Greece*. Oxford: Clarendon Press.
- Effland, Ute – Effland, Andreas (2013): *Abydos. Tor zur ägyptischen Unterwelt*. Darmstadt – Mainz: Verlag Philipp von Zabern.
- Emery, Walter Bryan (1962): *A Funerary Repast in an Egyptian Tomb of the Archaic Period*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Goedicke, Hans (1970): *Die privaten Rechtsinschriften aus dem Alten Reich*. Wien: Notring.
- Goneim, Muhammad Zakaria (1956): *The Buried Pyramid*. London: Longmans, Green and Co.
- Haeny, Gerhard (1971): Zu den Platten mit Opfertischszene in Helwan und Giseh. *Beiträge zur ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde. Heft 12: Aufsätze zum 70. Geburtstag von Herbert Ricke*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 143–164.
- Janák, Jiří (2012): *Staroegyptské náboženství, II. Život a úděl člověka*. Praha: Oikúmené.
- Jones, Dilwyn (2000): *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom, I-II*. Oxford: Archaeopress.
- Köhler, Christiana E. – Jones, Jana (2009): *Helwan II; The Early Dynastic and Old Kingdom Funerary Relief Slabs*. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH.
- Kucharek, Andrea (2005): 70 Tage – Trauerphasen und Traueritten in Ägypten. In: Assmann, Jan – Maciejewski, Franz – Michaels, Axel, eds., *Der Abschied von Toten. Trauerrituale im Kulturvergleich*. Göttingen: Wallstein Verlag, 342–358.
- Lacher-Raschdorff, Claudia M. (2014): *Das Grab des Königs Ninetjer in Saqqara. Architektonische Entwicklung frühzeitlicher Grabanlagen in Ägypten*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Malaise, Michel (2001): Bes. In: Redford, Donald B., ed., *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt, I*. Oxford: Oxford University Press, 179–181.
- Manuelian, Peter Der (2003): *Slab Stelae of the Giza Necropolis*. New Haven – Philadelphia: The Peabody Museum of Natural History of Yale University – The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- Martin, Geoffrey Thorndike (2011): *Umm el-Qaab VII. Private Stelae of the Early Dynastic Period from the Royal Cemetery at Abydos*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Mrsich, Tycho (1968): *Untersuchungen zur Hausurkunde des Alten Reiches. Ein Beitrag zum altägyptischen Stiftungsrecht*. Berlin: Verlag Bruno Hessling.
- Posener-Kriéger, Paule (1977): Les mesures des étoffes à l'Ancien Empire. *Revue égyptologie*, 29, 86–96.
- Ranke, Hermann (1935): *Die ägyptischen Personennamen, I*. Glückstadt: J. J. Augustin.
- Scheele-Schweitzer, Katrin (2014): *Die Personennamen des Alten Reiches: altägyptische Onomastik unter lexikographischen und sozio-kulturellen Aspekten*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Strouhal, Eugen – Vachala, Břetislav – Vymazalová, Hana (2014): *The Medicine of the Ancient Egyptians 1: Surgery, Gynecology, Obstetrics, and Pediatrics*. Cairo – New York: The American University in Cairo Press.
- Vachala, Břetislav (2011): H+Z und Zakaria Goneim. *Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion*, 231, 101–105.

- Vogelsang-Eastwood, Gillian (2000): Textiles. In: Nicholson, Paul T. – Shaw, Ian, eds., *Ancient Egyptian Materials and Technology*. Cambridge: Cambridge University Press, 268–298.
- Weeks, Kent R. (1970): *The Anatomical Knowledge of the Ancient Egyptians and the Representation of the Human Figure in Egyptian Art*. PhD. Dissertation. Yale – Ann Arbor: University Microfilms.
- Wengrow, David (2006): *The Archaeology of Early Egypt. Social Transformations in North-East Africa, 10,000 to 2650 BC*. Cambridge: Cambridge University Press.

AUTOR

Vachala, Břetislav (27. 7. 1952, Jaroměř), český egyptolog, profesor egyptologie v Českém egyptologickém ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře, v němž působí od roku 1975 dosud (s přestávkou v letech 1993–1997, kdy zastával post velvyslance České republiky v Egyptě a Súdánu). Zaměřuje se na egyptskou filologii, literaturu, dějiny a archeologii, které též přednáší na Filozo-

fické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Publikuje epigrafické a ikonografické prameny ze 3. tisíciletí př. n. l., objevené při českých archeologických výzkumech v Abúsíru, jichž se účastní od roku 1979. Zpracovává staroegyptské památky z českých muzeí a sbírek. Věnuje se překládání a vydávání staroegyptských literárních děl. Je autorem monografií, vědeckých studií v zahraničních egyptologických periodikách, encyklopedických hesel, učebních textů, populárních článků a recenzí. Poslední vydané knihy: *Staroegyptská Kniha mrtvých* (Praha: Dokořán, 2009), *The Medicine of the Ancient Egyptians 1: Surgery, Gynecology, Obstetrics, and Pediatrics* (společně s Eugenem Strouhalem a Hanou Vymazalovou, Cairo – New York: The American University in Cairo Press, 2014).

Kontakt: Prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc.,
Český egyptologický ústav Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: bretislav.vachala@gmail.com; bretislav.vachala@ff.cuni.cz.